

BERZSENYI DÁNIEL*

(1776 - 1836)

Franciaországban forradalom volt, Magyarországon forradalomról ábrándozókat végeztek ki. Polgári fejlődésre volt szükség, de alig-alig volt hozzá magyar polgárság. Helyettük a nemesség haladó szándékú és indulatú kisebbsége tapogatózott a jövő felé, ez a nemesi kisebbség hordozta a felvilágosodást, majd a Martinovics-per utáni dermedtségben és lassú oldódásban nemesi körökben készülődött a magyar romantika. A nemesi többség azonban vagy begubózott, vagy haragos ellenállásban élt: ragaszkodott az előjogokhoz, a jobbágyok feletti uralomhoz, a rég elavult alkotmányhoz, amely egyébként már régóta nem volt valóság, hiszen az ország Bécs gyarmata volt. A nemesi reakció valójában gyűlölte Bécset, de onnét remélt és tudott támaszt találni a haladás ellen. A költészetben pedig Kisfaludy Sándor volt a divatos, az ünnepelt poéta, mert ő nem igényelt olvasóitól politizálást, és amennyiben mégis hitvallásra kellett kényszerülni, akkor a Himfy költőjéről azonnal kiderült, hogy a nemesi maradiság híve, sőt később szószólója. Aki nála haladóbb volt, gyanússá vált a hatalom és a nemesi többség

szemében, mint a börtönviselt Kazinczy vagy az éhenkórász Csokonai. Pedig közben éledt és gazdagodott a magyar irodalom, népesedett az olvasók tábora, már szellemi közszükséglet volt az a zengő pátosz, az az emelt lelki múltidézés, a tettekért való felelősségnek az a hatásos kimondása, az emberi nagyságnak az az ünneplése, amely a romantikában talál ez idő tájt Európa-szerte új kifejezésre. És egyszerre csak megszólal Berzsenyi Dániel olyan erőteljes dübörgéssel, olyan fenséggel, s hozzá olyan újmódi nyelven, amelyet első olvasásra nem is mindenki értett — hogy az egész irodalmi élet elámult, és ellentétes indulatokkal válaszolt rá. De akárhogy válaszolt, nem lehetett nem észrevenni, hogy valami rendkívüli van jelen.

Amikor Berzsenyi Dániel versei 1813-ban kötetben megjelentek, az 1776-ban született költő már harminchét éves. Szilaj, szertelen ifjúság volt mögötte. Az iskolai kötöttséget nem tudta elviselni, apjával összekülönbözik, hol katonának szöki, hol otthagyja a fegyelmevel azonnal rémítővé váló katonaságot; irtózatot testi erejű, első szeretője elájul az ölelésétől; huszonnégy éves korában feleségül vesz egy tizennégy éves leányt, akit tervszerűen kulturálatlanságban tart, miközben a magánszorgalomból egyre nagyobb léptekkel halad előre a klasszikus és a modern műveltségben. Saját bevallása szerint a nők megítélésében keleti ízlése és gyakorlata van. Hanem amikor feleségével jelentékeny birtokhoz jut, egyszerre kiderül, hogy rendkívül okos és hozzáértő gazda, aki felvirágoztatja a gazdaságot, és miközben igen szerény falusi életet él, a Dunántúl gazdag középbirtokosai közé töri fel magát. És közben szakadatlanul olvas, és gyermekkorától fogva versel. Ugyanúgy elragadja Horatius antik formafegyelme és klasszikus szemléletessége, mint az akkoriban igen divatos osztrák Matthisson szentimentalizmus-a. Lelkesedik Virág Benedek hazai klasszicizáló módszeréért és Kazinczyért, akiben egyesül a hangsúlyozott érzelmesség és a felvilágosodás józanész-kultusza. Gőgösen büszke a nemességére, és szorongva látja ennek a nemességnek történelmi túlhaladottságát és erkölcsi hanyatlását. Egyszerre éli át a nemesi nemzedék haladó és visszahúzó érzelmeit, benne zajlik le, lelkében és töprengéseiben, a kor egész konfliktusrendszere. S mindezt ki tudja fejezni költészetében, amely oly pompás nyelvezetben tör ki belőle, amilyenhez hasonlatos mindaddig magyarul elképzelhetetlen volt. Kazinczy és még néhány irodalmi férfi már tudta, hogy Berzsenyi a végre megjelenő nagy költő — de csak a harminchét éves Berzsenyiről vehette tudomásul az irodalmi élet, hogy megszólalt az új hang. Mi ma úgy is mondhatjuk, hogy az előkészítő mozzanatok után megszólalt a romantika.

Ez a romantika egyelőre a klasszicizmus köntösében jelentkezett. Berzsenyi a korai szentimentális hangvétel után, amelyben még kereste magát, a saját hangvételét, eljutott azokhoz az antik ódaformákhoz, amelyeknek a deákosok voltak az úttörői Baróti Szabó Dávid óta; és amelynek addig az egyetlen igazi költője Virág Benedek. De milyen halovány, milyen erőtlen minden hazai klasszicizálás Berzsenyihez képest! És főleg milyen problémátlan! Berzsenyinél az ódák drámákat rejtenek. Itt vádlóként jelenik meg a dicsőséges múlt az elkorcsosult jelen szemében. Nemesi gőg ütközik össze a józan értelemmel. Itt minden érzelem szenvedéllyé fokozódik. De a csöndes bánatoknak is annyi árnyalatuk van, hogy az olvasó a saját lelki életét is gazdagabbnak érzi, mint azelőtt volt.

Emeld fel bíbor képedet,
Csendes Esthajnal!
Enyhítsd meg a természetet
Harmatillattal.

Hozd alá a fáradt szemnek
Kívánt álmait,
Fedezd bé a szerelemnek
Édes titkait.

Titkon nyílnak az életnek
Legszebb rózsái,
Mély titokban csörgedeznek
Legszebb órái.

Ah, nékem is van egy titkom
Szívembe rejtve!
Nem szabad azt kimondanom:
El van temetve.

Nem szabad kijelentenem,
Mely boldog vagyok;
S hogy ki az én egyetlenem,
Kiért hervadok.

Csak a néma hold mosolyog
Rám szemérmesen,
Mikor az örömcsepp ragyog
Forró szememen.

OSZTÁLYRÉSZEM

Partra szállottam. Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.

Béke már részem: lekötöm hajómat,
Semmi tündérkép soha fel nem oldja.
Oh te, elzárt hely, te fogadd öledbe
A heves ifjút!

Bár nem oly gazdag mezeim határa,
Mint Tarentum vagy gyönyörű Larissa,
S nem ragyog szentelt ligetek homályin
Tíburi forrás:

Van kies szőlőm, van arany kalásszal
Biztató földem: szeretett Szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?

Vessen a végzet, valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem:
Mindenütt boldog meglelégedéssel
Nézek az égre!

Csak te légy vélem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a vadon tájék kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.

Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, ó Camoena,
Itt hűves ernyőd.

Berzsenyi olvastán el kell ámulni. Vagy védekezésül azt kellett mondani, hogy érthetetlen. Hiszen aki merőben újat mond merőben új kifejezési formákkal, az először is az érthetlenség vádjával találkozik. Már az a Mondolat nevű gúnyirat, amely elsősorban Kazinczyt támadta, mellette Berzsenyi ellen intézi rohamát. De még Kazinczy köre sem értette egészen Berzsenyit. Túl erőteljes volt a finom szentimentálisoknak. Amikor a Mondolatra Kölcsey és Szemere válaszol, egy oldalvágással ok is kifogásolják Berzsenyi parlagiasnak ízelet erőteljességét. Berzsenyi pedig nem sértődött meg a Mondolattól, hiszen azt ellenséges indulatok fogalmazták, attól azonban megsértődik, hogy Kazinczyék oldaláról sem talál teljes megértésre.

Pedig ez időben még fejlődik is költészete. A dühörgő ódák után következnek az episztolák. Ezekben a sima jambusokban írt költeményekben már döntött: legyőzte magában a visszahúzó nemesi múltat, és a felvilágosodás egyértelműen haladó eszmevilága mellett tesz hitet. Még maga ellen is. O, aki otthon műveletlenségben tartja feleségét, az egyik episztolájában a nő művelődését sürgeti. Egyébként is a polgári fejlődés látomásai bontakoznak ki ezekből a költői levelekből.

Költészetének fénykora összesen négy év. 1817-ben éri Kölcsey kemény kritikája. Ma már érthetetlen, hogy a nagy műveltségű, finom ízlésű és olyan emelkedett lelkű Kölcsey hogyan is lehetett olyan süket a végre jelenlevő nagy költészet hangjaihoz. De Kölcsey Csokonai-hoz is süket volt. Ő aki szellemében alighanem a kor leghaladóbb, irodalmi alakja, Berzsenyiben csak

sokkal-sokkal később értette meg a valamennyiüknél nagyobb, sokkal eredetibb és mélyebb költőt. A fiatal Kölcsey üres expresszióknak, értelmetlen szóhajigálásoknak ítélte, ami az eszmék emberfeletti vívódása és küzdelme volt. Bírálatában elmarasztalta a költőt. Az amúgy is egyszerre érzékeny és indulatos Berzsenyi nemcsak megsértődött, de el is keseredett. Az első indulatban írt goromba válaszát maga azonnal visszavonta, de azután évekig fogalmazta elméletileg megalapozott válaszát a méltatlan támadásra. Elmélyült a költészet elméleteinek tanulmányozásában. Ennek eredménye a saját költészetét elvi alapon védő kitűnő költészettudományi tanulmány, a Poétai harmonisztika. Verset azonban ettől kezdve alig-alig írt, elvették a kedvét. Holott végső ódáinak hangja és mélysége tehetségének legjobb színvonalára vall. Nem a képességei hanyatlottak tehát, de a baráti oldalról ért támadás a költői lelkesedést törté össze a lelkében. Kazinczyval is elhidegült a régi barátsága, hiszen az ő köréből érkezett a méltatlan bírálat. És ha sokkal később ki is békültek, ez a barátság nem volt többé a régi. Egyéb irodalmi barátsága sem volt. Magában hordozta a magányosságot.

Igaz, Széchenyi fellépése őt is fellelkesítette. És a kitűnő irodalmi ízlésű Széchenyi fenntartás nélkül Berzsenyit tartotta a legnagyobb magyar költőnek. Széchenyinek a legszemélyesebb magánügye volt a lélekben lejátszódó konfliktus haladás és maradás között. Berzsenyi, a kitűnő gazda pedig azonnal megértette Széchenyi közgazdasági programját. A költő figyelme a gazdaság tudománya felé fordult, és a szakértő otthonosságával írt egy kitűnő tanulmányt a mezőgazdálkodás elmaradottságáról és fejlesztési lehetőségéről. Ezzel beírta nevét a hazai közgazdaság-tudomány történetébe is.

Amikor 1836-ban — tehát hatvanéves korában — meghalt, bár alig-alig írt az utóbbi időben verset, az irodalom, az akkor már diadalmas romantika úgy vette körül a sírját, amint az rangjánál fogva megillette. Kölcsey mondott fölötte önváddal teljes gyászbeszédet. Akkor már Kölcsey is tudta, milyen tragikus elvétel volt az az ifjúkori kritika. Az a kritika Berzsenyi életét keserítette meg, és tehetsége teljében törte ketté a költői utat, örök példát adva a kritikus felelősségére. Hanem azon, amit Berzsenyi megalkotott, mit sem változtatott vagy módosított a meg nem értés. Az ódák és az episztolák nagyszerű költészetünk kincsestárának legnagyobb kincsei közé tartoznak.

Hegedüs Géza

* (Amit nekünk, és sok-sok generációnak a költőről tanítottak,

s amit a Magyar Elektronikus Könyvtár is a mai napig felajánl...)